

ԳՐԱԿԱՆ

ՍՐԲՈՒՅԻ ՏԻՒՍԱՐ^(*)

ՄԱՅՍՈ.

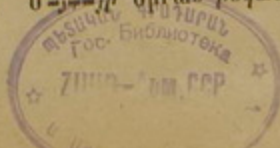
ՍՐԲՈՒՅԻ իսկ levantin այս կինը մարդ էր փորձուի վայրկեան մը նոյնա-
ցընել հեղինակուհիին և ենթարկել անոր
մէջ ինքնակենսագրութեան տարբեր բան մը
որ պէտք չէ զարմացնէ մեզ, քանի որ
մարդոց տոհմին վէպերը իրենց անձնաւո-
րութեան արտացոլումներն են արուեստի
գործին վրայ։ Իրաւ վիպասան մը Տիկին
Տիւսարի ապրումներուն որոշ շրջանէն կա-
րող էր անուագն նկարագրել խտացնող
խոշոր վկայութիւններ սեւեռել։ Սոսեցայ
իր ծնունդէն, անդրանիկ պարմանութենէն
և այն ազդեցութիւններէն որոնք կանխող
դարու կէսերուն հարուստ ընտանիքի մը հո-
գեխառնութիւնը կը յօրինէին, Եւրոպական
բարքեր, levantin հոգեբանութիւն, լայն
չափով սնապարծութիւն, զրամ, վայելք,
հաճոյքներ և այն մասնաւոր երանգը կըր-
թութեան որ այդ օրերուն պարտադիր էր
աւագ տուններէն ներս։ — ատիկա մասնա-
ւոր դատաւունքով տունին մէջ զաւակնե-
րու կրթութիւնն էր։ Ըսէք՝ կանոնաւոր
դպրոցներու պակաս, ըսէք՝ սնափառու-
թիւն, ըսէք՝ Եւրոպան կապկեւութիւնու-
թիւն։ Իրողութիւնը իրողութիւն է և հասա-
րակաց՝ այդ ժամանակուան բոլոր մեծա-
հարուստ տուններուն։ 1830ին աւելի հե-
տաքրքրական երևոյթներ արձանագրուած
կը գտնենք երբ կ'ուսումնասիրենք կեան-
քերը Զարթօնքի սերունդին բոլոր զերա-
կատարներուն։ պատուելիներուն զարա-
շրջանն է։ Միևնոյն ժամանակ շրջանն է
ուսումնաժարութեամբ փառաբաններու։ Գիտենք
միայն որ Տիկին Տիւսար տունին մէջ մաս-
նաւոր դասերով տիրապետած էր ֆրան-
սերէնի։ Գիտենք դարձեալ որ խորունկ
արհամարհանք ունէր մայրենի լեզուին հան-

դէպ։ ու կը զարմանանք սա իրողութեան
վրայ երբ գիտենք մանաւանդ որ իր մայրը
ազգային կրթութեան համար աշխատող ա-
ւագորհար կիներուն մէջ բացարձակ աշ-
խատող մըն էր։ Բախտին հեղինակը կի-
ներու հայրենանուէր ընկերութեանց մեծ
և անդրանիկ սա հիմնադրուհիին զաւակը
իր ամենէն ընկալուչ տարիները ըլլայ ան-
ցուցած հմայքին մէջը օտարոտի ազդե-
ցութեանց։ Մայր՝ վէպին մէջ հերոսուհիին
տիպարը երբ կը գծեմ՝ ինքզինքս կը զա-
տեմ հասարակաց կեցուածքէն։ Գաղտնիք
չէ որ հրապարակը զուշակեց վէպին տկա-
րութիւնը, բայց մեծաշողիք փառաբանեց
(և ասիկա՝ նոյնիսկ զատապարտութեան
ձևին տակ, ինչպէս Զօհրայինն է) վէպը
հիւսող, պաշտպանող, պարտադրող զաղա-
փարներու systèmeը։ Ըսի թէ ինչո՞ւ ա-
տանկ դրութիւն մը հիմնովին կեղծ էր ու
փոխառիկ։ Այդ իսկ պատճառաւ Մայրի
տիպարին ծանրութիւն մը ճարելու համար
ես կը մնամ զուրկ որեւէ նպաստէ, գիր-
քէն ինչպէս հեղինակէն։ Դժուար էր հոն
Օր։ Սրբուհի Վահանեանը տեսնել։ Նոյն-
քան զժուար՝ 1860ին մեծ միտքին, զա-
ղափարադրութեան, ապրումներուն արձա-
գանգները առնել։ Ամբողջ շատաբանու-
թիւնը (Տիկին Սիրա ստեղծուած է այդ շա-
տաբանութիւնը կիսելու։ այսպէս ոչ մէկ
պատճառ՝ իր դոյութեան, այնպէս որ հարկ
չեմ տեսնել իր տիպարը առանձին նկատու-
ղութեան առնելու։ Մայրան փոխադրե-
ուած է Ադրիականի կողմէ մը, քիչիկ մը
արեւադարձային բնութեան մը տարտամ
նկարագրութիւնները շահագործելու ի հա-
շիւ վէպին) այդ Մայրի, որ հիացում ազ-
դեց Եղիաներու, Պէրպէրեաններու, հասա-
րակ տեղիքներն են կանխող դարու կէսե-
րուն լրագրական զէզերուն։ Ոչ մէկ իրա-
ւունք՝ մեր մէջ անոնց նորութիւնը արժե-
րել փորձելու։ Ոչ մէկ իրաւունք՝ մեր մի-
ջավայրին մէջ անոնց ընտելացումովը յա-
ռաջ գալիք բարիքին վրայ չահարկելու։
Այնպէս որ բարքերէն, մտածումներէն աղ-
քատիկ այս կինը երբ ուզենք տեսնել բուն
իսկ իր դերին մէջ, այսինքն վէպի մը հե-
րոսուհի ըլլալու պայմաններուն մէջ, այն
ատեն տագնապը կը մեծնայ աւելի աստի-
ճանով։ Տիկին Տիւսարի արկածախնդրական
երեւակայութիւնը պէտք է, այնքան անըն-

(*) Հասուած՝ Յ. Օսականի նոր լոյս տեսած Համա-
պակիր Արեւմտահայ Գրականութեան գործին
Դէպի ԻՐԱՊԵՏՆԵՐ սեռուցիկ նախաժողովի հասցէին։

դուների իրադարձութիւններու թնճուկ մը իբրեւ այդ գեղանի աշխիւն նետելու համար վէպին էջերուն։ Ռոմանթիք վէպին ամենէն կատարել աշխատանքը՝ Ժորժ Սանը անգամ պիտի դժուարանար այդ քան իրարու անկապակից դրուագներ հիւսելու որպէսզի այդ տիկինը ինքզինքը պարզէր մեզի Պոլիս, Ֆրանսա կոմսերու տունին մէջ տարօրինակ հիւանդութեանց մահիճներու վրայ, և այդ ամբողջ իրադարձութիւնները նպատակ ունենար ծառայեցնել քանի մը մեզի համար չանցնող գաղափարներու պաշտպանութեան։ Մեր մտքին մէջ չսեղմուիր իր սիրահարին ետեւէն Բարիդ մեկնող այդ սիրահարը ուրիշի մը հետ պատկառած տեսնել և այդ տեսարանէն նուազած՝ փողոց ինկող և մարդասիրարար զինքը իր զղեակին մէջ ընդունող կոմսի մը խնամքին անպատանած գեղանի հայուհիի մը պատկերը։ Աւելորդ է ասանկ անքնական պայմաններու մէջ պարզ հեղինակին քմահաճոյքովը սկիզբ առնող սիրային արկած մը նկատի առնել լրջութեամբ։ Աւելի քան աւելորդ՝ Մայրայի տառաման լատատկերտող միւս կինը, Հեթիքա, որուն ո՛չ ֆիզիքը և ո՛չ ալ հոգին չեն պատկանիր մեր ժողովուրդին։ Տիկին Տիւսար այս Հեթիքային մարմինը կը յօրինէ դասական արձանագործի մը պէս, ախորժեղով, ինչպէս կ'ըսեն, մուրճը ձեռքը՝ պողպատեան մարմարէն հանելու համար մեռած արձան մը։ Չեմ հետեւիր այս նկարագրութեան աւելորդ շքեղանքին։ Կնիկ մը նկարագրելը գրեթէ մեր մէջ արուեստի սեռ մը եղած է այդ թուականներէն մինչև հիմա։ Տիկին Տիւսար աւելի զժախտ է քանի որ պարտաւի վրայ կ'աշխատի։ Արեւելեան գեղեցկութեան այդ հաստ ներկայացուցիչը՝ Հեթիքան, անշահեկան է դարձեալ իր հոգեկան յօրինուածութեան տեսակէտէն։ Մարդ տկամայ կը հարցնէ։ Ի՞նչ պէտք ունէր այդ կինը այդ աստիճան աստիճան Մայրան, որպէսզի զայն կործանելու համար անոր սիրածը ձգէ իր հրապոյրներուն ներքեւ։ Անշուշտ կեանքին մէջ շատ բաներ կը խուսափին մեր հասցութիւնէն, մանաւանդ մեր իրենցմէ պահանջած պայծառ պատասխաններէն։ Պարտաւոր եմ յայտարարել հոս որ նոյնիսկ Շիտանեանին մէջ այս աստիճան անկարելի կին մը չունի գոթութիւն։ Տիկին Տիւսար չի կասկածիր իսկ

թէ արուեստի գործի մը մէջ մարդերը ունին խորհրդանշական տարողութիւն, թէ առնուազն պարտքին տակն են իրենցմէ աւելին ըլլալու, որպէսզի իրենց վրայով մեզի թելադրեն հոգեկան այն փորձարկութիւնները որոնք արուեստագէտին ջիւղերը շարժման հանեցին անոր ընկալուչ տարիներուն։ Կի՞ն կը պակսէր Տիկին Տիւսարի, նոյնիսկ անմիջական չըջապատին մէջ, սեւեռելու համար իր ամուսինը խաբող տիպարը որ հարստութեան մէջն իսկ իր մեղքերը բոյծի կը դնէ, և ատկաւ ընելով՝ ինքզինքը կը կարծէ ըլլալ արժեւորած։ Իբր ֆիզիք և իբրեւ հոգի ամբողջութեամբ ձախողանք այս կինը, անկարելի պարագաներուն, հանդէսին մէջ ոճրագործութեան իսկ կը ձեռնարկէ, տարճանակ պարպելու ուրիշի վրայ և իր մտադրութեան մէջ կ'արգիլուի գրեթէ հրէշային միջամտութեամբ մը մարդասպան ըլլալու։ Ով որ Մայրան կը կարդայ, կը զայրանայ այսքան անբաւական ապրումներու հանդէս մը պարզող սա կնոջ ներկայութեանը վրայ այդ էջերէն ներս։ Կին տիպարներէն երրորդը, այդ գիրքին մէջ, Սիրանն է անպայման զօր հակառակ իմ բոլոր բարեկամեցողութեանս չեմ կրնար դարձեալ իբրեւ կենդանի անձնաւորութիւն մը արժեւորել։ Պոլիսը ձգող և Աղբիակահանան կղզի մը (Քորֆու) իր այրիութիւնը դուարձացնող, չըսելու համար կանաչեցող տիպարի մը կերպարանքին ներքեւ անիկա պիտի ըլլար առնուազն հասկնալի։ Քորֆուէն, Լիքոյէն առաջ, ոստանիկ զբօսաւայր մըն է մասնաւորաբար իրենց հրապոյրներուն և առողջութեանը մէջ թեթեւակի խանգարուած զգացող կիներու համար։ Քսան տարի առաջ ինձի տրուեցաւ պատեհութիւն Սիրայի թիւով գերմաններ և ուսեր տեսնելու այդ կղզիին մէջ։ Հասկնալի և իրաւ կիներ էին, հիւանդութեան զալկախառն կարմիրը երեսներուն, արտում և ուրախ, շնորհալի ինչպէս անմատոյց, աժան խուզարկութիւններու բայց բարձրօրէն ումանթիք արկածներու համար հեշտախտաւոր հետաքրքրութիւններով։ Անոնց հետ իմ խօսքերուս ընթացքին այնչեղ իմ մշտքին Տիւսարի Սիրան, բայց հերքուելու ճակատագրով, նոյնիսկ այն պարագային ուր Մայրայի Սիրան իսկապէս ըլլար տէրը գիր-

քին մէջ պարզուած ուղեղին, դարձեալ կը մնար անկարելի ինչպէս անիրական: Գրքի այդ պատգամները, մխիթարողի այդ օժուան կեղծիքը, չպարը, մանաւանդ խղճմտանք վարողի ֆրանսական վէպէն փոխադրուած իր կերպարանքը որնէ աղերս չունի կրօնաշխարհիկ կրօններու այն տիպարին որ հիւանդներու ամառանոցները, ջուրի քաղաքները, մենաւոր կղզիները և բացառաբար օժտուած ծովափները կ'ընէ այնքան խորհրդաւոր, անուագն իրաւ՝ կեանքին վերայ, և հասկնալի՝ վէպին մէջ, եթէ երբեք վիպողը արուեստագէտ մըն է, այդ բաները նուաճելու չափ ընկալուչ զգայնութեամբ մը օժտուած, եթէ ոչ խելքով: Այլապէս, ըսի վերը, երկրորդ կէտն է Մայտայի, անոր կարելի պատաւութեանը: Տարիքէն այսպէս պայմանաւոր այս կինը բոլոր պատահութիւնները կը մէկտեղէր իր վրայ, ոտքի նետելու համար անուագն Տիկին Տիւսարի մայրը դոր չեմ գրտեր ո՛ր մեղքին համար տիպարէ այնքան տառապող այդ կինը չէ յաջողած մարմնաւորել իր երեք վէպերուն մէջն ալ: Տիկին Սիրա գրագէտ է, խորհող է, փորձառութիւն ծախող է, արձագանգ է, առանց ինքզինքը ըլլալու, Մայտային երկրորդ կեսը, երեսը: Տիկին Տիւսար երեք վէպերուն մէջ ալ կ'ախորժի հիւանդներ զննել: Մայտային մէջ այն աղջիկը որուն հոգեվարքին ներկայ ըլլալու համար գրեթէ յուզիչ տեսարան մը յարգարած է վիպասանը, ինչպէս նաև ճակատագրական մատանին (նշանին մատանին Մայտայէն առնելու չափ յուզիչ փափաք պարզած է իր մահուան անկողինին վրայ: Մատանին այս փոխանցումը հիւանդին ամբողջ վէպին *fantastique* եղելութիւնները զսպանակող շքեղ յերկրանք մըն է, վասնզի հիւանդ աղջկան ձեռքէն շերտաւոր միջոցաւ գողցուած այդ մատանին աւելի յետոյ եւրոպա գացած Տիգրանը խաբելու պիտի գործածուի, Մայտային զինքը մերժելու հնարումները փաստարկող) կը կրկնուի միւս երկու վէպերուն մէջ ալ: Արդար ըլլալու համար ստիպուած եմ խոստովանել որ ամբողջ այդ վէպերուն շէնքերէն և անձնաւորութիւններէն այդ հիւանդ աղջնակներն են որ վիպական որոշ շնորհ մը կը պտտցնեն իրենց հետէն: Այլապէս մէջ յուզումը իրաւ իսկ

է այդ բոլոր ամբողջ մարմնող աղջկան ցաւին դիմաց: Մարդ ակամայ կը փորձուի այդ երեք յաջողակ մահերու *pénombre* մէջը կարծես նախատեսել Տիւսարի ահաւոր հոգեվիճակը, երբ դատապարտուած իր աղջկան կրտսեմ մարմինը Բարիկէն կը փոխադրէ Պոլիս, հանգչեցնելու չարաշույ մահիճին մէջը և ապրելու այն քանի մը ահաւոր շարաթները որոնց ընդմէջէն խառնաշ, զմայլելի այդ գեղեցկութիւնը, պարման աղջկան մարմինը կաթիլ կաթիլ կը փտտի և ժանկակներու մէջ մահուան հարս կ'ըլլայ: Կը հաւատամ թէ Տիկին Տիւսար մարդոց ճակտին գրուած ամենէն մեծ զարհուրանքը տարաւ խնթեցած: Այդ զարհուրանքը իր վէպերուն մէջ այդ աղջիկներուն վրայ կախ էր միջամտելի մը պէս:

Երբ կը ձգենք կրօններու շարքը, մատնաւոր համար այրերուն, միշտ այդ վէպին մէջ, մենք չենք աւելի բարեբախտ՝ հանդիպելու համար քանի մը իրաւ այրերու: Եթէ կրօններ անկարելի, սուտ, շինծու են, այրերը աւելի դժբախտ են վասնզի խամաճիկներ են ամբողջութեամբ, առանց ոսկորի կակղամորթներ, որոնց վրայ արգահատանքն իսկ շատ կուզայ մեզի: Մարդ կը հարցնէ թէ ո՞ր ժողովուրդին կը պատկանի այդ Տիգրանը, որ լուսնի լոյսով սէր կ'ուստէ երկտասարդ այրիին և յետոյ՝ նախանձող կնոջ մը անձարակ, բոլորովին վրան բաց խաղին զոհ՝ կ'երթայ եւրոպա, այդ կինէն խաղցուած, մատնուած, բաւ սեպելով իր սիրածին իրմէն պաղիւր իբր փառտ՝ այդ մարդը կ'անցնի Անգլիա, կ'առնէ կին մը, անոր հետ պսակուելու համար կ'անցնի Թրանսա, կ'իյնայ աչքին՝ զինքը փնտռելու եկած Մայտային, առանց անոր նուազիւ տեսնելու, յետոյ կը շարունակէ ապրիլ այդ կնոջ հետ... սիրելով միշտ Մայտան: Լուսնային այս արկածներուն մէջ անոր արդէն տկար անձնաւորութիւնը հիմնովին կը քաշուի: Երբ կը դառնայ Պոլիս և իրեն սիրահար շերտաւոր ոխակալ տարճանակէն կ'ազատէ Մայտան: Այս բոլոր արկածաբեկութիւնները մարդիկ պիտի ներէին սովորական թերթօններուն մէջ, բայց երբեք՝ զրական յաւակնութեամբ ճարտարապետուած գործի մը մէջ: Ուրիշ գծուար մատնուելիք և գետեղուելիք անձնաւորութիւն մըն է շերտաւոր սիրահարը որ անոր սե

աշուրներուն համար յանձն կ'առնէ ամէն կարգի շոշորդութիւններ, իր վերջին պահուն ֆրանսական թերթի մը մէջ, վայել այլուրութեամբ մը իրականութեան ամէն զգայարանքէ, կը փութայ կացութիւնը փրկել՝ Տիգրանը տեղեակ ընելով Հերիքայի գաւերուն:

Անձնաւորութեանց այս շքախումբը, քիչ մը լայն տեսնուած, այլևս աւելորդ կ'ընծայէ Մայրայէն դուրս միւս վէպերուն մէջ ալ վերլուծում: Տիկին Տիւսար կը հետեի թերթեան վէպի դասական թէքներին: Միշտ գծրախտ կին մը ու իր կերպանակը: Միշտ հիւանդ աղջիկներ: Երբեմն, բերանփոխի համար կարծես, հայրեր, մայրեր (մանաւանդ Աբու-Էմ Կաշուհի) որոնց պակէր սակայն ցեղային հարազատութեան տարտամ իսկ շնորհ: Ու մարդ չի կրնար հնարցնել այս կնոջ, հերոս կը պակէր որպէսզի ստիպուած ըլլար այսքան սուտ ու փուտ անձնաւորութիւններու վրատահիլ կառուցման որոշ կարողութիւն, վէպ մը քաւեցնելու քանի մը զազադադիուն տուրքեր: Վերերը ըսի թէ որքան չահեկան պիտի ըլլային այդ վէպերը և լայնօրէն պիտի փրկէին իրենց վրիպանքը իբրև արուեստի գործ եթէ երբեք գէթ տալարային առաքինութիւններու ըլլար հաւատարիմ մնացած այդ մարդերու ստեղծիչը: Հետաքրքրական է որ Տիւսարի ստեղծութիւնը կանխող մեր քանի մը վէպերը (Մամուրեան զխաւորարար) կրկինն նոյն մեղքերը որոնք կը թուին թարգմանական վարժութիւններու ծնունդ ըլլալ: Տիկին Տիւսարի համար մասնաւորաբար մարդերու իրականութիւնը փոքրագոյն իսկ տալանալ մը չէ արժան, զբաղած ըլլալով ատոնց առիթով քանի մը կարկտան գաղափարներ արժեւորելու մեծ ու հերոսական հարցով: Մըտքով կը տարուիմ Անդրեյ-Էմ Կաշուհի որ իր բոլոր անբաւարարութիւնները կը դիմաւորէ պարզ իր հերոսներուն վճռական իրականութեամբը: Իրապաշտ վէպին ամենէն մեծ ճիգը, Անդրեյն Աշխիւն, նոյն պայմաններով իր կառուցման բոլոր թերութիւնները կը յաջողի դիմակալել, ըլլալու համար յաղթանակ մը, որովհետեւ իր տուած մարդերը աւելի քան իրաւ են: Այնպէս խօսիր Վալդեմարին Աշխիւն վէպին բոլոր անձնաւորութիւններէն որոնց ամենէն

յետինն իսկ ութսունական թուականներուն կը պատկանի անջնջելի հարազատութեամբ: Նոյնիսկ ումանթիք Բուրուր (Աշխիւն Էմ Կաշուհի) ծանրակառոյց իր պուպրիկութիւնը զարդամուրութեան մէջէն կերպ կը գտնէ գնելու, և մնալով հանդերձ ինչիկ մը երազունակ, fantastique (վէպին առաջին մասը), կ'ըլլայ իրաւ կին մը վէպին երկրորդ մասին մէջ: Տիկին Տիւսարի բոլոր անձերը ոչ մէկ ժողովուրդի կը պատկանին և ատով դուրս են լրջութենէ: Եթէ զբաղեցայ այսքան ատոնցմով՝ պատճառը իրենցմէ դուրս շրջանային ճաշակներու մասին իրենց բերած վկայութեան մէջն է: Այդ օրերուն մարդիկ կը հաւատային վէպ գրել ճիշդ նոյն այլուրութեամբ որով տասը տասնըհինգ տարի առաջ կը գրէին թատրոն: Իրականութեան զգայարանքը մեր գրականութեան մէջ կը մտնէ Իրապաշտներով: Մեր Ռումանթիքները (վաւերականները) զժուարութեան մէջ չէին իրաւ բանաստեղծներ ըլլալու, քանի որ այդ պարտքին համար ունէին տրամադրելի առնուղի սեպհական յոյզեր: Ու մենք ունեցանք յաջող բանաստեղծներ այդ սերունդէն: Վէպին նկարագրին է ինքնիրմէ դուրս ելլելու կարողութիւն մը, ուրիշը ըլլալ կրնալու ընդունակութիւն մը: Որքան ատեն որ այս հիմնական տուրքը կը պակսի որեւէ գրողի, դժուար է ոճով, մտածումով, նոյնիսկ արկածախնդրական կառուցներու հանդէպ որոշ ընդունակութիւններով անցնիլ թուութիւն առջև և լեցնել ... 300 էջ: Տիկին Տիւսար այս միայն բրած է և պատժուած:

Տիկին Տիւսարի անձը խորհրդաւոր, նոյնիսկ հրապուրիչ կողմերով հանդէս մը եղաւ աւելի քան քառօրյա դար: Իր անունը կապուած է մեր իրաւ բանաստեղծներէն մէկուն, անքակտելի եղբրականութեամբ մը: Իր գործը, գէթ իբր մտադրութիւն՝ պարկեշտ, նոյնիսկ առաքինի տարաքմէն է: Իր օրինակը՝ աւելի քան խանդավառիչ: Այլևս մատի չեմ փաթթեր անոր իրաւունքը Զարթոնքի սերունդին մէջ իր որոշ տեղին: Որքան ալ համեստ, այդ տեղը ունի միջին հրապուրչ մը այդ օրերը դատողին աչքին: Մայր մըն է, կին մը ըլլալէ առաջ, բայց մանաւանդ զրոյ մը ըլլալէ առաջ:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ